

De dolende geesten van het Nederlandse Marxisme

Henk W. Plasmeijer¹

Frank Kalshoven, 1993, *Over Marxistische Economie in Nederland, 1883-1939*, Amsterdam (Thesis Publishers), 265 bladzijden, personen- en zakenregister, Hfl. 49,50, Bfr. 990

Er lijkt enige vaart te komen in de geschiedschrijving van het Nederlandse economische denken. Na de studie van Dullaart (1984) over economische theorie in het interbellum verschenen kort na elkaar de bundel van Knoester (1987) over de Vereniging voor de Staathuishoudkunde en die van Vermaat e.a. (1987) over anderhalve eeuw economische theorie in Nederland. Zeer recent verschenen de bundel van Van Daal en Heertje (1992) over drie eeuwen theorie en de monografie van Boumans (1992) over de herkomst van Tinbergens theoretische opvattingen. Een biografie van Tinbergen is in de maak. Nu ligt er ook de studie van Frank Kalshoven naar de ontwikkelingen van de Marxistische economie in Nederland.

Het belang van dit publicatieaanbod kan nauwelijks worden onderschat. Immers, voor de meeste hedendaagse economen heeft de volgende uitspraak van Nicolaas G. Pierson (1839-1909), de stamvader van de economen in Nederland, geen andere dan een antiquarische betekenis:

"Vrij algemeen heeft in onze dagen de overtuiging zich gevestigd dat men de dogma's eener wetenschap eerst recht leert begrijpen, wanneer men hunne historische wording met oplettendheid heeft gadege-slagen, en dat derhalve de beoefening van de geschiedenis eener wetenschap noodzakelijk is voor een ieder die zich tot taak stelt die wetenschap zelve tot meerdere volkomenheid te brengen" (1866)

¹ Henk W. Plasmeijer is universitair docent bij de Vakgroep Algemene Economie, Faculteit der Economische Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.

Op enkele uitzonderingen na delen moderne economen die overtuiging helemaal niet. Zij zijn geïnfecteerd geraakt door het virus van een absolutistische kijk op wetenschapswetenschapswetenschap, waarin de huidige stand van de theorie wordt gezien als het resultaat van een continue progressie. Voor hun werk aan de grenzen van het weten zien zij voor theoriegeschiedenis geen andere plaats dan de voetnoot die eruditie moet doen vermoeden. Maar Pierson had natuurlijk wel gelijk. Sterker nog, het kan vrijwel niemand zijn ontgaan dat de actualiteit van zijn opvatting de laatste jaren is gegroeid. Onder meer omdat ook aan Nederland het verschijnsel 'stromingen in de economie' niet onopgemerkt voorbij trekt. Getooid met predikaten als neo, nieuw of post zijn internationaal de Keynesianen, Walrassianen, Oostenrijkers, klassieken en institutionalisten weer slaags geraakt onder luid aanroepen van hun respectievelijke helden: Keynes dan wel Marshall, Pareto, Menger en Mises, Ricardo dan wel Say en Smith. Alleen al het volgen van het internationale debat vereist zo langzamerhand een diepgaande kennis van de geschiedenis van het economische denken.

Een onontbeerlijke reflectie daarbij is hoe de internationale stromingen hun weerklank hebben gevonden in de nationale theorie-ontwikkeling. Soms kan dat aardig relativerend werken. We hoeven ons bijvoorbeeld maar af te vragen waarom er in Nederland geen Mercantilisten waren (de Nederlanders waren toen de financiers van Europa) om toch wel enige relevantie te kunnen zien in het dictum: '*laissez faire* is het mercantilisme van de economische grootmacht.' In andere gevallen komen daarmee een aantal oorzaken van nationale eigenaardigheden in economiebeoefening aan het licht. Vindt de in internationaal perspectief excessieve nadruk in Nederland op kwantitatieve macro-economie niet vooral zijn oorsprong in het socialistische geloof in planning (en niet in Keynes) en de op basis daarvan vorm gegeven institutionele structuur?

De dissertatie van Frank Kalshoven betreft een legstukje van puzzel die de geschiedenis van het Nederlandse economische denken is. Zij beschrijft de ontwikkeling van de theoretische Marxistische economie in Nederland tussen 1883 en 1939. Zo'n boek bestond nog niet. Als zodanig is het een mooie aanvulling op de eerder genoemde literatuur. Kalshoven heeft daarbij getracht zijn weergave zo toegankelijk mogelijk te houden voor niet-ingewijden, dat wil zeggen niet-economen en niet-Marxisten. De inhoud is overzichtelijk gestructureerd.

Tussen 1883 en 1900 werd de Marxistische economie door Frank van der Goes in Nederland geïntroduceerd. In die periode kwamen de eerste reacties van de economen J. d'Aulnis de Bourouill, N.G. Pierson en C.A. Verrijn Stuart. Van der Goes geraakte zodanig in debat met J. Saks (pseudoniem van Pieter Wiedijk) dat hem dat het theoretische leiderschap van de sociaaldemocratie zou kosten. Het ging vooral over de arbeidswaardetheorie. Kalshovens

evaluatie van de bijdragen uit die tijd lijkt te zijn, dat men zich vooral heeft toegelegd op het importeren van een aantal internationale debatten. Van theoretische innovatie was geen sprake.

De bloeiperiode van het Nederlandse Marxisme lag volgens Kalshoven tussen 1900 en 1916. Er was sprake van een Nederlands Marxisme met een eigen gezicht. Kalshoven belicht de massieve Marxkritiek van M.W.F. Treub, de filosofische interventie van Anton Pannekoek, Rudolf Kuipers acceptatie van de subjectivistische Oostenrijkse waardetheorie, Saks' studies naar de Marxistische waardetheorie, Sam de Wolffs en J. van Gelderens (onder het pseudoniem J. Fedder) vroege studies naar de conjunctuur- en lange golf theorie en F.M. Wibauts bespreking van het concentratieverschijnsel. In zijn evaluatie van de periode kent Kalshoven veel betekenis toe aan de methodologische en waardetheoretische debatten. Het eigen gezicht van het Nederlandse Marxisme schuilt volgens hem vooral in Pannekoeks *fenomenologische monisme*, dat wil zeggen een wetenschapsopvatting die substantieel afwijkt van de Kautskiaanse positivistische orthodoxie, en Saks' belichting van de kwalitatieve aspecten van Marx' waardetheorie.

Voor de periode tussen 1916 en 1939 beperkt Kalshoven zich tot het werk van Jacob van der Wijk en Sam de Wolff. Van de eerste wordt alleen diens methodologie zoals die gerelateerd is aan Boltzmanns statistische mechanica belicht. Van de laatste wordt uitvoerig diens artikelenreeks over subjectiviteit in de waardetheorie besproken, alsmede de conjunctuur- en lange golftheorie in *Het Economisch Getij*. Kalshoven blijkt het te betreuren dat door de introductie van 'neoklassieke elementen' in het Marxisme in deze periode een breuk is opgetreden met het Nederlandse Marxisme met een eigen gezicht.

De overzichtelijke structuur van het boek is voornamelijk het resultaat van het aanwenden een metafoor ontleend aan de bouwwereld. Op de eerste plaats wordt deze toegepast op de periodisering. In de eerste periode bestond de Nederlandse Marxistische economie volgens Kalshoven uit een huis van stro, een plaggenhut dus. Voor de tweede spreekt hij van een stenen huis. Dit zou de periode zijn geweest van het Nederlandse-Stijl-Marxisme.² Voor de laatste periode wordt van een verbouwing gesproken. Kalshoven houdt de metafoor vol voor wat betreft de ordening van theorie-onderdelen. De filosofie zit in de kelder, het historische materialisme gelijkvloers, de waardetheorie op één hoog en de Marxistische accumulatietheorie op twee hoog. In de inleiding wordt nog gesproken van een derde verdieping waar de ideologie huist. Maar omdat Kalshoven ook wel weet dat hij de flisstrap op

² De term 'stijl' is niet ontleend aan Van Doesburg en Rietveld. De term is afkomstig van de Nederlandse nestor van de geschiedenis van het economische denken, J.R. Zuidema, die de term hanteert in onderscheid van een school in de wetenschap.

zijn hoofd krijgt als hij deze vliering op wil, is hij daar in zijn studie zeer summier over.

Één van de gevaren van een volgehouden metaforische structurering is dat de logica van de metafoer in het betoog een eigen leven kan gaan leiden en daarmee de lezer op retorische wijze op een dwaalspoor brengt. Dit gebeurt mijns inzien daar waar Kalshoven vermeldt dat de metafoer op een wel heel speciale wijze toepasbaar is op de ordening van theorie-onderdelen: haal één van de onderste verdiepingen weg, bijvoorbeeld de waardetheorie, en de rest van het gebouw stort in elkaar. Als onderbouwing van de visie dat Marxistische theorieën onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, is dit natuurlijk ongelooflijk dun. Weliswaar reflecteert het de mening die lange tijd gangbaar is geweest. Maar het valt absoluut niet in te zien waarom al diegenen zoals Sam de Wolff die zich hebben bezig gehouden met Marxistische uitbuitingstheorieën of macromodellen het historische materialisme of de 'correcte variant' van de waardetheorie als onmisbare achtergrond hadden moeten accepteren. Bovendien, het Marxistische huis lijkt mij gebouwd te zijn als een moderne wolkenkrabber: in 1848 zijn eerst de fundamenten gelegd en is het dak geconstrueerd, daarna is men begonnen het dak langzaam omhoog te krikken.

Een tweede gevaar van een metaforische behandeling is dat deze vaak meer vragen oproept dan de auteur kan of wil behandelen. Hoe zat het bijvoorbeeld met de architectonische kwaliteit van Kalshovens bebouwde omgeving? Was het vooroorlogse Marxistische huis nu werkelijk het enige constructivistische bouwwerk in een neoklassicistische steenwoestijn? Of stond er in de Nederlandse economenstad veel Weense *Jugendstil* met hier en daar een laat-Victoriaans villaatje er tussen? Als we de metafoer terzijde schuiven komt het er op neer, dat Kalshoven mijns inziens iets te gemakkelijk spreekt van neoklassieke economie en de verschillen tussen bijvoorbeeld de Oostenrijkse school en de school van Lausanne te weinig in zijn betoog meeneemt. Ik heb het vermoeden dat dit zich wreekt bij de behandeling van Van der Wijk. Kalshoven bespreekt relatief uitvoerig diens methodologie. Aan Van der Wijks werk met betrekking tot de inkomensverdeling wordt slechts een voetnoot gewijd. Daar wordt vermeld dat de Gini coëfficiënt centraal stond. Het statistische werk van Van der Wijk betwistte echter de wet van Pareto van een constante inkomensverdeling.

In zijn studie van 1939 brengt Van der Wijk de door hem gepresenteerde opvattingen expliciet naar voren als een onderbouwing van de Marxistische wet van de *relative Verelendung* (Van der Wijk 235-239).³

Een en ander neemt niet weg dat Kalshoven een lezenswaardige studie heeft geschreven. Het informatiegehalte is zelfs voor een lezer die relatief vertrouwd is met het onderwerp zeer hoog. Het boek is goed geschreven. Het lijkt mij zeer toegankelijk voor niet-economen en niet-Marxisten, niet in de laatste plaats omdat de auteur heeft afgezien van een analytische reconstructie met de geavanceerde wiskundige hulpmiddelen die in hedendaagse Marxistische werken gemeengoed zijn.

Het belangrijkste is echter dat een deel van de Nederlandse geschiedenis van het economische denken in kaart is gebracht. Dat is tegelijkertijd het aardige ervan; het is gedegen grondwerk. Een enkeling zal hier en daar nog eens wat verder willen graven dan Kalshoven heeft gedaan, in het bijzonder als het gaat om het verband tussen socialistische theorievorming en de Nederlandse debatten omtrent economische orde. Een ander kan denken dat het wellicht de moeite loont om het werk van een wat onderbelichte auteur, zoals Jacob van der Wijk, analytisch te reconstrueren. Een derde tenslotte zou de behoefte kunnen voelen om Kalshovens soms wel zeer geprononceerde stellingnamen te betwisten. Voor de waardering van deze studie lijkt mij dit van ondergeschikt belang.

Dus, dankzij Frank Kalshoven is dat merkwaardige modernistische gebouw in economenstad, toch bepaald geen doorzonwoning, voor ons meer geworden dan een geveltje. We zijn binnengeleid en hebben de naar genoegdoening en erkenning op zoek zijnde geesten ontmoet. En, het moet gezegd, onze gids heeft met verve getracht ons ervan te overtuigen dat deze dolende bouwmeesters dit verdienen.

³ Dit werk blijft bij Kalshoven onvermeld. Echter, in zijn vroege publikaties gaf Van der Wijk er al blijk van zich intensief bezig te hebben gehouden met het volledige werk van Vilfredo Pareto, waarschijnlijk als een van de zeer weinigen in Nederland. (Als een van de weinigen was hij ook bekend met het werk van de Berlijnse Ricardo- en Marxkenner Ladislaus von Bortkiewicz.) De naam Pareto had natuurlijk een belletje moeten doen rinkelen. Pareto was meer nog dan Walras een fel tegenstander van de Oostenrijkse school, die in Nederland zeer veel aanhangers had. We zouden er Van der Wijk en De Wolff nog eens op moeten naslaan om er achter te komen in hoeverre het door hen gehanteerde nutsbegrip het ordinale paretiaanse *ophélimité* is. Dit is de opvatting dat het nutsbegrip alleen heuristische waarde heeft en nimmer een verklaring kan zijn voor de intrinsieke waarde van goederen zoals bij de Oostenrijkers. Indien dit bij Van der Wijk en De Wolff het geval is, waren ze hun tijd ver vooruit. In de Angelsaksische literatuur is de paretiaanse invalshoek pas doorgedrongen onder invloed van een publikatie van Hicks uit 1936.

Literatuur

- Boumans, M., 1992, *Jan Tinbergen, a Case of Physics Transfer*, Amsterdam
- Daal, J. van, A. Heertje (eds.), 1992, *Economic Thought in the Netherlands: 1650-1950*, Aldershot
- Dullaart, M.J.H., 1984, *Regeling of Vrijheid: Nederlands Economisch Denken tussen beide Wereldoorlogen*, Rotterdam
- Knoester, A. (red.), 1987, *Lessen uit het Verleden, 125 Vereniging voor de Staathuishoudkunde*, Leiden
- Vermaat, A.J., J.J. Klant, J.R. Zuidema (red.), *Van Liberalisten tot Instrumentalisten, Anderhalve Eeuw Economisch Denken in Nederland*, Leiden
- Wijk, J. van der, 1939, *Inkomens- en Vermogensverdeling*, Rotterdam